

KÖNYVEKRŐL

KORNAI JÁNOS: *A hiány*. Budapest 1980. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 658 o.

Kornai János gazdaságunk egyik jellegzetes jelenségét, mégpedig alapjában véve negatív jelenségét veszi elemzés alá. Ez a vizsgálódás szerves folytatása Kornai eddigi munkásságának. Még azt is megkockáztatnám, hogy — legalábbis az én közgazdasági beállítottságom szerint — a szerző legjobb könyve.

A hiány jelensége kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyi szocialista országban, különféle történelmi időszakokban, különböző irányítási, gazdálkodási rendszerekben létezett és létezik. A hiány megítélése nem volt egységes a szocializmus elméletének története során. Sztálin és nyomában a politikai gazdaságtan a szocializmus erényeként, a kapitalizmus-hoz viszonyított felsőbbrendűségéért értékelte, hogy nálunk a kereslet gyorsabban nő a kínálatnál. Ma már eléggé egyöntetűen elfogadott a szocialista közgazdák között, hogy a hiány alapjában véve negatív jelenség. (Jóllehet — mint erre Kornai rámutat — vannak a gazdasági folyamatnak olyan szegmensei, amelyekben a társadalmi érdek, a társadalmi viszonyok, vagy éppen etikai szempontok azt követelhetik, hogy ne a pénz legyen a sorbarendezés és a szelektálás kritériuma és eszköze, s hogy ezekben a szegmensekben érdemes lehet vállalni a hiánnyal együtt járó negatív következményeket is.) S talán eléggé általánosan mondhatom azt a véleményt is, hogy a hiány nem szükségszerű a szocialista gazdaságban; hogy képtelenség: a gazdaság fejlettségi fokától függetlenül mindig és mindenből hiány legyen. Az 1968-as reformunknak is egyik fő törekvése volt — mint erre Kornai is több helyütt rámutat: nagyon is részleges sikerrel a megvalósításban —, hogy az eladók piaca a vevők piacává váljék. Már többféle a *magyarázat* arra, hogy mi az oka a hiánynak. A könyv lényegéhez tartozik vagy talán éppen a lényegét alkotja, hogy egy-

fajta — érdekes és jól meggondolandó — magyarázatot ad erre a kérdésre. (Ezzel rokon az a kérdés is, hogy miért vannak ciklusok a szocialista országok gazdaságának fejlődésében, és ezzel is foglalkozik a könyv.)

A hiány az a fonál, amelyre Kornai felfűzi a szocialista gazdaságot, vagy legalábbis annak mikro (és szubmikro) szféráját (értve ezen most a vállalatok és részben a családi háztartások világát), kitekintve persze a makrovilágba (ebben a szövegösszefüggésben: a felső szintű tervezés és vezetés szférája) is. Ezt a tárgyat igyekszik egységes és konzisztens leíró-elemző modellbe foglalni.

A mű architektúrája esztétikai értelemben vett élvezetet okoz az olvasónak; annál is inkább, mert a kifejtés mindvégig világos, áttekinthető. (A szocialista gazdaság dolgaiban kevésbé járatos olvasó azt is gondolhatja, hogy maguk az összefüggések is ennyire világosak, áttekinthetők.) S itt említem meg: örömmel üdvözlöm, hogy ebben a könyvben nem nehezíti (vagy csak elvétve) az olvasó dolgát azzal, hogy jelenségek, összefüggések közismert, elfogadott elnevezéseit átkevertelné. (Sőt még korábbi munkáiban használt terminológiáján is változtat ebben a szellemben.)

*

Már a fentiekből sejthető, hogy a recenzió nem vállalkozik könnyű feladatra. Oldalakon keresztül sorolhatnám azokat a megállapításokat, amelyeket fontosnak tartok és helyeslem őket. Hosszan kellene fejtegetnem észrevételeimet, ellenvetéseimet. E helyett azonban csak arra vállalkozom, hogy a *mű egészét érintő* néhány fő gondolatot vessek fel, s velük kapcsolatban elmondjam helyeslésemet, aggályaimat, ellenvetéseimet. Igyekszem elkerülni akár egyes fejezetek bírálatát; még azokat is, amelyekben szakértőnek hiszem magam. Nem térek ki azokra a megállapításokra sem, amelyekben Kornai állást foglal sok-

éves vagy több évtizedes vitatott kérdésekben; tehát nem a szerző sajátos álláspontjáról van szó.

Továbbá: különféle irányokból lehet e művet megközelíteni. Vizsgálható matematikai-metodikai szemszögből és közgazdasági szemszögből. Bár a Szigma kért fel a recenzióra, természetesen mégis az utóbbi szempontból bírálom a könyvet; a modellezés néhány problémáját is. Ezt tehetem azért, mert sokan modellezőként tartják számon Kornait, ő mégis elsősorban és alapvetően közgazda.

1. A *mű alapgondolatát* a következőképpen lehet megfogalmazni:

A gazdaság — a könyv speciális nézőpontja szerint — kétféle lehet: keresletkorlátos (vagyis vásárlóképeség-korlátos) és erőforrás-korlátos. (Az előbbinek tiszta esete a klasszikus kapitalizmus, vagy inkább annak elméleti modellje; míg az utóbbié az ómechanizmus körülményei között működő szocialista gazdaság.) A keresletkorlátos gazdaságot a piaci egyensúly, még inkább a kihasználatlanul maradt (slack) erőforrások jellemzik; míg az erőforráskorlátos gazdaságot a hiány, jóllehet az általános hiány sem zárja ki sem a stock, sem a flow körében a slack-et.

Mi a kemény korlátú költségvetés, és mi a puha korlátú költségvetés? Egyáltalán mit értsünk költségvetésen? A budget line-t, ami a (termelő és a fogyasztó vevő) számára a rendelkezésére álló pénz és az érvényes árak vektora által kiszámított vásárlóképeség sík, az eladó számára pedig a kibocsátási kapacitása és az érvényes árak által meghatározott árbevételi felület. (A budget line a polgári egyensúlyi elmélet legfontosabb leleménye az én szememben.) Kornai azt mondja: ha a vásárlóképeség sík és az árbevételi felület beton szilárd (természetesen nem a változatlanság értelmében), akkor a költségvetési korlát kemény. Ha viszont a kétféle felület — többé-kevésbé — önkényesen tágítható, gumiszerű — akkor a költségvetési korlát puha. Ez az állítás-együttes nemcsak igaz, hanem — mint a fontos felismerések általában — szinte tautologikusan igaz.

Kornai alapvetően két útját jelöli meg a felpuhulásnak. Az egyik: a gazdasági aktorok — legalábbis egy része — számára az ár nem „istentől adott”. A másik: az áruvásárlásra fordítható árbevétel összegét — akár az eladós, akár a vétel oldalán — piacon kívüli forrásokból növelni lehet; elvileg is és gyakorlatilag is elsősorban az állami költségvetés rovására.

Ebből következik először, hogy a költségvetési korlát fellazulása a modern kapitalizmussal kezdődik, de persze jelleg-

zetesebb a szocialista gazdaságban. (És amúgy is az utóbbi Kornai könyvének a tárgya.) Másodsor: hogy a puha költségvetési korlát a szocializmusban a vállalatokat és intézményeket jellemzi. A háztartások költségvetési korlátja kemény. (A puhaság a természetbeni társadalmi juttatásoknál jelentkezik.)

Néhány megjegyzés:

A problémák és a tennivalók szempontjából külön világ az állami költségvetés és az árképzés — áralakulás. Az 1968-as reform mindkettőre fogalmazott meg célokat. (A téma szempontjából mellékes, hogy azok mennyire valósultak meg. A lényeg: változatlanul aktuálisak.) Egyik alapvető cél volt, hogy a piacon az eladó helyett a vevő legyen az úr (tehát éppen a hiány fokozatos megszüntetése); s hogy az így alakuló piacon az ár az eladó és a vevő között mindkét irányban közvetítsen. Minden olyan cél irreális lett volna és lenne ma is, hogy a kibocsátás feltételeiben végbemenő változásokat az ár ne közvetítse a vevő felé; vagyis hogy kizárja például a költség emelkedésének az áremelés révén való átháríthatóságát. S még kevésbé lenne reális cél, hogy a modern termelési rendszerben és szervezetben az ár a vállaltól független kategória legyen. Ez közgazdasági abszurditás. Viszont alapjában véve reális cél, hogy a vállalatok önállósága számottevően megnövekedjék, hogy a vállalatok — legalábbis többségük — erőteljesen függetlenedjenek az állami költségvetéstől, hogy alapjában véve saját eszközeiből (a valóban bankszerű hitelt is ideértve) gazdálkodjanak saját pozitív és negatív kockázataikra; olyan szabályok szerint játsszanak, amelyekben lehet nyerni, de veszíteni is.

Ismét csak közgazdasági abszurditás lenne az olyan cél, hogy a termelés szereplői teljesen függetlenedjenek az állami költségvetéstől. De akkor felmerül a kérdés: ha az áraknak és a költségvetésnek a vállaltól való függetlensége nem valósulhat meg, akkor nem is szüntethető meg a hiánygazdálkodás? Azt gondolom, megszüntethető. Ami ilyen körülmények között elkerülhetetlennek látszik az — legalább küszöb infláció.

Végül: Kornai a vállalati szférát vizsgálva lényegében egyenlőségelet tesz a folyó termelés és a beruházás közé (vagy legalábbis nem különbözteti meg világosan őket), a költségvetési korlát puhasága — mégpedig az állami költségvetés megpumpolhatóságát érte ezen — szempontjából. (Néhány helyen tesz némi disztinkciót. Lásd pl. 566. o.) Véleményem szerint a kétféle tevékenység között lényegbevágó differencia van. Amióta a hozzaszesotot

bevezették, azóta a vállalatok bevételeikből fedezik a kiadásait. Igaz: a vállalat kerülhet veszteségbe, s ennek elkerülése nem élet-halál kérdés számára. De a költségvetés bukszáját nem nyitják ki automatikusan a veszteségbe került vállalat számára. A 68 előtti mechanizmus ismerte a tervezett veszteség kategóriáját. Amennyiben a vállalat vesztesége a tervezett szintű volt, vagy éppen csökkentette a veszteséget, volt anyagi és erkölcsi elismerés. Ha azonban a vállalat vesztesége a tervezettnél nagyobb volt, akkor már nem jött automatikusan a többlet szubvenció. Ez utóbbi igaz ma is. A veszteséges vállalat vezetőjének nemcsak a prémiuma marad el, hanem „rászállnak” a felső vezető szervek, a területi pártbizottság stb. S ha nincs nyereségrészesedés, nagy nyomást gyakorol a vezetőre a kollektíva, a helyi pártbizottság, szakszervezeti bizottság. Ha pedig a vállalat rendszeresen veszteséges, az igazgatót leváltják. (Új igazgató, összevonás stb.) Tehát az igazgatónak, mint igazgatónak életkérdés, hogy a vállalat ne legyen rendszeresen veszteséges (a tervezett veszteség keretei között maradjon). És ha a leváltott igazgatót másik vállalat élére nevezik ki, akkor ez nem a költségvetési korlát, hanem a káderpolitika puhaságát mutatja. Tehát a folyó termelést tekintve is puha a költségvetési korlát, de azért nem olyan nagyon. Tulajdonképpen nem is lenne nehéz „megkeményíteni”. A gyakorlatban látjuk, milyen könnyű vállalatok tömegét fizetéképtelen helyzetbe hozni. (Ráadásul az sem áll, hogy a vállalatok tettszész szerint emelhetik vagy emelteshették a hatóságokkal az árakat.)

Egészen más a helyzet a beruházásokkal. Az ömechanizmusban elvileg is a költségvetés feladata volt a vállalati beruházás finanszírozása. A 68-as reform fontos törekvése volt, hogy a beruházási javak piacán is a valóságos vásárlóképeség korlátozza a beruházási igényeket. Ebből a célból nagyon kevés valósult meg; pontosabban ez a cél a lényegét tekintve nem valósult meg. És ebben a vonatkozásban nem egyszerűen arról van szó, hogy nem tettünk meg valamit, amit meg kellett volna tennünk. (Bár persze erről is szó van.) Az alapvető problémát abban látom, hogy jó gazdaságpolitika és jó mechanizmus esetén is jelentős szerepe van és kell lennie a beruházásokban az állami költségvetésnek. Az állami költségvetésnek pedig — a dolog természetéből következően — puha korlátai vannak. (Érdekes, hogy Kornai az állami költségvetést nem tekinti egyértelműen puha korlátúnak. Lásd 545. oldal.) Az állam számára sohasem élet-halál kérdés, hogy deficitese-e a költségvetése

vagy nem; és ráadásul pénzteremtési lehetőségei vannak és hitelt is kap deficitje finanszírozására. (Gyakorlatilag azokba a beruházásokba is „beleszáll” az állam, amelyeket valóban vállalati eszközökből és bankszerű hitelből kellene finanszírozni. De az a tény is jól ismert, hogy a hitelrendszer is rendelkezik a pénzteremtés lehetőségeivel.) A lényeg tehát: a beruházási javak piacán nemcsak a vállalati kereslet áll szemben a kínálattal, hanem a teljes, az állami vásárlásokat is implikáló kereslet. Ettől a viszonytól függ, hogy egyensúly vagy egyensúlytalanság van a beruházási javak piacán. Ennek a ténynek sajátos vetülete a beruházási ciklus. Amikor kiderül, hogy a beruházások „elszaladtak”, a kormány a vállalatokat hibáztatja. Holott a túlfűtés mindig a kormány részéről indul ki. Vagyis a beruházások keresletének korlátok között tartása — úgy tűnik — nemcsak, talán nem is elsősorban a gazdasági mechanizmus kérdése, hanem a gazdaságpolitikai döntések és a politikai mechanizmus is. Mindezt azért hangsúlyozom, mert a folyó termeléshez képest elsősorban a beruházásoknak van kiemelkedő szerepük a hiány, az infláció és a ciklusok alakulásában.

De eleve, elvileg is alapvető különbség van ebben az összefüggésben a folyó termelés és a beruházások között. E különbségek ismét aláhúzzák a beruházások messze domináns szerepét a hiányban.

— A folyó termelés input igénye nem nőhet végtelenül, a kapacitás szilárd határt szab számára. A beruházások bővítik a kapacitást, tehát a folyó termelés input igényét is. (Viszont csak a változtatlan kapacitásokra igaz egyértelműen a határköltségek emelkedése a termelés volumenének a függvényében.) A beruházások okozta hiány világában azután a bővített kapacitással kibocsátott áruk rendszerint el is adhatók.

— A folyó termelés úgyszólván automatikusan teremt hitelt. (20.2. alfejezet.) Csakhogy ez esetben a kibocsátott (vagy rövid idő múlva kibocsátandó) jószág, árualap szív be (hitel) pénzt a forgalomba. A beruházási hitelek esetében viszont egy majdani kibocsátás reményében jelenik meg ellentétel nélkül új kereslet (fogyasztói kereslet is!) a piacon.

Vagyis ismét csak. A hiány előidézését tekintve a folyó termelés és a beruházás nincsen „azonos súlycsoportban”; még az előbbi hatását is döntően az utóbbi váltja ki.

2. Kornai könyvében — mint erre már utaltam — a gazdaság *mikroszféráját* vizsgálja, beleértve a makroszférával való kapcsolatokat is. (A mikro és makro foga-

lompárt mindig a fent már jelzett értelemben használom.) Igen nagy szükség van a mikroszféra elemzésére, már csak azért is, mert számos kérdésre nem kaphatunk választ, ha csak a makroszférát vallatjuk. Ám igaz ez fordítva is.

A könyv a címben foglalt jelenség, a hiány okára is választ keres. Úgy tűnik, hogy a szerző elégségesnek tartja a mikroszférában megtalálni vélt választ. (A 21. és 22. fejezetben a hiány mechanizmusát, semmint okát vizsgálja a könyv.) Szerintem azonban erre a kérdésre a választ, legalább is a végső választ csak a népgazdasági szintű gazdálkodás szférájában lehet megtalálni. És csak ennek alapján értelmezhető helyesen a vállalati szféra szerepe a krónikus hiány előidézésében.

Kornai az alábbiakban jelöli meg a hiány okát.

— A vállalatok (és intézmények) input-igénye végtelen. A vállalatok és intézmények vezetői — szerepkörükkel azonosulva érzékelik a vállalatuk (intézményük) outputjával szembeni óriási igényt, kibocsátásukat minden határon túl növelni akarják. A puha költségvetési korlát ezt lehetővé is teszi. (Lásd a 3.6. alfejezetben és még sok más helyen.)

— A fenti okok miatt végtelen a beruházásokkal szembeni igényük is. Enélkül ui. csak az adott kapacitásuk (a legszűkebb erőforrás által determinált) fizikai korlátjáig mehetnek el. Érdemleges bővítés csak beruházásokkal lehetséges. A puha költségvetési korlát miatt az ilyen igényt is lényegében akadálytalanul kinyilvánítja. (9.2. alfejezet).

— A lakosság költségvetési korlátja kemény, tehát nem forrasza a hiánynak. Ebben a szférában a piacon kívüli fogyasztás járul hozzá az általános hiányhoz.

Kezdjük az utolsó bajusszal. Teljesen helyes a megállapítás, hogy nálunk nem okoz általános hiányt a lakosság pénzjövedelme és összefogyasztása. Hosszú idő óta biztosítjuk (legalábbis mostanáig) a kereslet és a kínálat globális egyensúlyát. Az egyensúlytalanságok strukturális természetűek. (A strukturális hiányok persze szintén hozzájárulnak az általános hiány pszichózisához.) Sőt, azt is meg kell állapítanunk, hogy az infláció nálunk nem bérinfláció, hanem — ha ezekben a nem teljesen pontos kategóriákban gondolkodunk — költségtolta infláció és a beruházási-kereslet-húzza infláció. Azután ezek a hatások érvényesülnek a fogyasztási cikkek piacán is. Nem áll az, hogy a vállalatban nincs beépített fék a béremelések visszafogására. Igaz, minden gazdasági (és nem gazdasági) egység és alegység vezetőjében van törekvés arra, hogy beosztottjainak

(és saját magának) nagyobb bért harcoljon ki. (Nagyon fontos iparágakban alacsony a költségek bérhányada, tehát kemény költségvetési korlát sem igazi akadály a eme törekvések teljesítésének.) Az egész szabályozási — és a hozzá kapcsolódó — érdekeltégi rendszer, (a nemprofit intézményekben pedig maga a költségvetés) hatékony akadály a béremelési törekvéseknek. Gács Endre kiszámította; a nominálbér növekedésének éves üteme hosszú periódusban meghökkenő módon változatlan. Ehhez a konstans értékhez a legkülönbözőbb árindekerek, illetve reálbér növekedési indexek tartoznak. Még azt is megkockázatom, hogy — legalábbis az állami szektorban — a vásárlóerő kiáramlás visszafogásának intézményesített (a rendszeres normarendezés is ide tartozik!) és nem intézményesített formái dominálnak a bérpolitikában és nyomják el az ösztönző funkciókat. (Ez is a cost-ja annak a benefitnek, hogy nincs bérinfláció.) Általánosabban: a szabályozórendszer mint a döntések és alkalmazkodások igen fontos motivációja a mikroszférában — véleményem szerint — nem kap elegendő súlyt Kornai könyvében.

És itt hadd tegyek a tárggyal kapcsolatos kitérőt. A könyv 19. fejezetében azt mondja, hogy bár a háztartások költségvetési korlátja kemény, mégsem szünteti meg a hiányt a fogyasztói árak emelkedése. Ez valóban tapasztalati tény. Csakhogy először is a fogyasztási javak piacán közelítően globális egyensúly van; a hiány alapjában véve strukturális. Az áremelkedés igenis biztosítani tudja, biztosítja is a (hozzávetőleges) globális egyensúlyt. Kornai voltaképpen sehol sem mutat rá erre a fontos tényre. Másodsor: a könyv két dologban látja annak okát, hogy a kemény háztartási költségvetés ellenére sem szünteti meg az áremelés a hiányt ezen a piacon. Az egyik: a többi piacnak (vállalati, intézményi piacnak, külkereskedelem) elszívó hatása. (19.3. alfejezet.) A másik: a fogyasztási javak kínálata nem árérzékeny. (512—513. o.) Kornai az utóbbit tekinti alaphatásnak és az előbbit alárendeltnek. Ez esetben nem világos számomra a könyv logikája. Kétségtelen, hogy a kibocsátó vállalatok kínálatának árrugalmassága meglehetősen alacsony. Reformunknak egyik megvalósulatlan — és ma nem is nagyon emlegetett — fontos célja: a fogyasztó az árakon keresztül (is) hasson vissza a termelésre. (Mert ez nem valósult meg, ezért sem válhatott a fogyasztási javak piaca a vevők piacává.) Csakhogy, tegyük fel a következőket. A kibocsátó vállalat egyetlen felvevője a fogyasztói piac, más piacoknak nincs elszívó hatásuk.

Tegyük fel azt is, hogy a vállalat oda sem figyel az árakra; nem az áremelkedés ösztönzi nagyobb (és a piac igényeinek megfelelő struktúrájú) termelésre. (Ha emeli a termelést, akkor ennek áron kívüli okai vannak.) A fogyasztók vásárlóképességét azonban a budget line meghatározza, s a keresletük szerkezete is determinált a keresleti függvény változói — egyebek között az árak — által. A vállalat beleütközik a vásárlóképesség korlátjába; nem tudja termékeinek egy részét (ha erre sem reagál: növekvő részét) értékesíteni. Amennyiben a vállalatnak nem közömbös (68 előtt nem volt teljesen közömbös!), hogy megveszik-e az árúját vagy a raktárakban halmozódik fel, akkor végül is kénytelen lesz reagálni az áremelésre; pontosabban a keresleti korlátra. Nagyon tanulságos a ruházati ipar esete 1968-ban. Ez az iparág a belső piac korlátaiba ütközött (jóllehet 1968. január 1-én leszállították a ruházati cikkek árát). Úgy tűnt, hogy a javak piaca az eladók kezéből a vevőkébe kerül; a fogyasztó diktálhat a kereskedelemnek, ez pedig az iparnak. Hogyan reagált a könnyűipar? A ruházati alágazat egész évi termelését eladta a külkereskedelemnek. Ismét az eladó pozíciója erősödött meg, az árak pedig emelkedtek. Tehát az elszívás bizonyult a döntő tényezőnek. És ez az egyik fő magyarázata, miért nem hatnak (kellő mértékben) a fogyasztói árak a termelésre. (Kivételesen még az is előfordul, hogy a kibocsátás csökkentésével igyekeznek az eladó monopóliumhelyzetét fenntartani. Ez azonban éppen a Kornai által leírt expanzív gazdaságban, tartósan és tömegesen nem lehetséges.)

Még mindig az utolsó bajusz. A piacon kívüli fogyasztás, a természetben juttatások természetéhez tartozik a hiány, de nem feltétlenül minden alágazat vagy jószág esetében. Helyesen mutat rá Kornai, hogy bizonyos társadalmi célok érdekében nem a piac logikájának megfelelő rangsorolási elveket választunk. S ebben az esetben a költség: a hiány. Ezért viszont ezt a szférát elkülönítve kell tárgyalni a vállalati szféra hiányjelenségeitől.

Fordítsuk hát figyelmünket a szűkebb értelemben vett gazdasági tevékenységre!

Azt mondtam, hogy a hiány jelensége a végső választ csak a makroszférában találhatjuk meg. A gazdaságvezetés-tervezés szintjén mutatkozik együttesen az égető feladat, hogy a legkülönfélébb — társadalmilag teljesen jogos — óriási igényeket kielégítsék. A dilemmát sokszorosra növeli, hogy a szocializmus eddig közepesen fejlett vagy elmaradott országokban győzött. Akár deklaráljuk, akár nem, hosszú-hosszú történelmi időszakon keresztül

megoldandó feladat, hogy behozzuk elmaradásunkat a termelői nemzeti vagyon volumenében és technikai színvonalában, az infrastruktúrában, a lakosság reáljövedelmének és reálfogyasztásának színvonalában, és nem utolsósorban: a védelmi képességben egyenlő színvonalat biztosítsunk. Már a hely tartása is a nemzetközi rangsorban rendszerint nagy erőfeszítéseket igényel.

A szocialista állam e tekintetben is Janus-arcú. Ő képviseli elsősorban a fenti összetársadalmi szükségleteket és törekszik kielégítésükre. E szükségletek számára *részben* (de csak részben) mint az ágazatok, régiók stb. igényterveit manifestálódnak. De másfelől ugyanő igyekszik a lehetőségek által megszabott keretek között tartani, rangsorolni stb. ezeket a szükségleteket. Már ebből az ellentmondásos funkcióból optikai csalódás adódhat. Úgy tűnhetik, mintha „lent” képviselnék a szükségletet és annak kielégítését, „fent” pedig csak ellenállnának — időszakonként engedve a „nyomás”-nak — a kielégítésnek. Különösen így tűnik ama szférák számára, amelyek egy adott időszakban vagy tartósan nem élveznek prioritást. Ám a tény: az állam képviseli elsősorban a szükségletek halmazát és sérti meg az egyensúlyi követelményeket.

— Azt mondtam, hogy a krónikus hiány forrása: a beruházási szféra. A hagyományos mechanizmusban lényegében minden beruházás központi, tehát a „felfűtés” is csak felső szintű lehet. 68 óta a kormány — mint már mondtam — rendszerint a vállalatokat szidja a túlzott beruházásokért; holott teljesen nyilvánvaló, hogy az első számú felelős a központi beruházáspolitiká.

Minél kevésbé konzisztens a terv, illetve minél kevésbé veszik figyelembe a gyakorlat során a konzisztencia követelményét, annál nagyobb a kereteket túllépő beruházás. Mindez nem elsősorban tervezés-technikai kérdés — bár az is. Nagyon fontos politikai kérdés, hogy a kormány mennyire lépheti át a törvényre emelt ötéves terv beruházási előirányzatait. A végső lényeg azonban: a felső vezetőket szorítják a megoldatlan és a bővítetten újratermelő problémák, s a belüliük fakadó törekvés a keretek túllépésére. Csak ezt az alapdilemmát élezi, hogy a felső vezetés számára nincsenek intézményes korlátok, ha a terv nem konzisztens, ha a fejlesztési irányok nem jók, ha a gazdasági mechanizmus nem megfelelően működik.

— Az állam alakítja ki a gazdaság mezo- és mikroszférájának játékszabályait; a mechanizmust, a konkrét szabályozó-rendszert, beleértve a vezetők anyagi és

erkölcsi ösztönzését is, a vezetéssel kapcsolatos értékrendszert, s nem utolsósorban a gazdaságpolitikát, amit e szférának szolgáltatnia kell. S az állam választja ki, teszi pozícióba vagy váltja le a vezetőket. A vezetői kiválasztásban alapvető szempont, hogy a kiválasztottak mennyiben tartják be a játékszabályokat. (Ez a szempont sokszor azt is háttérbe szorítja, hogy a vezető valóban jól vezet-e? Mert ehhez sok esetben az szükséges, hogy szembekerüljön a játékszabályokkal.) S ezeknek a játékszabályoknak lényege (mind a régi, mind a 68 utáni mechanizmusban): a különféle szintű „csapatparancsnokok” minden erejükkel iparkodjanak kielégíteni a gondjukra bízott intézményekben a felső szinten megfogalmazott célok elérését.

A fentiekkel összefüggésben is érvényesül az állam — már említett — Janus-arcúsága, s a vele kapcsolatos optikai csalódás. A dolognak ugyanis csak az egyik (bár lényegesebb) oldala, hogy az állam minden határon túli exenzióra készleti gazdasági (és nem gazdasági) intézményeit. Egyidejűen azonban az állam intézményesített fekeket is épít be a gépezetbe. A költségvetési intézményeknél ez a fék — maga a költségvetés. Bonyolultabb — és nem ennyire szembeálló a restriktív rendszer a vállalati szférában. Gazdasági mechanizmusunk egyik baja, hogy minden vállalati érdeke ugyan a növekedés, *de csak egészen szűk sávhatárig*. Leginkább (de nemcsak) a szabályozórendszer ún. bázis-szemlélete hordozza a kettős sávhatárt: meghaladni a tavalyi szintet, de nem sokkal. 68-ban szerettünk volna ettől a féktől megszabadulni, de nem sikerült. Sőt, az 1980-ban bevezetett szabályozórendszer (elsősorban az ún. világpiacai árkonceptió) megerősítette. Mindegy a vállalatnak, hogy a sávplafon feletti nagyobb eredményt (termelésben, nyereségben, önköltség-színvonalban, dollár kitermelésben) a következő évben tervesítik, vagy adóval vonják el; s teszik a szabályozás alapjává. Nem áll tehát, amit Kornai állít, hogy ti. a vállalatnak érdeke a minden határon túl való növekedés. A „mindenáron növekedjünk, de azért ne nagyon” szindróma meggyőződésem szerint nemcsak annak az oka, hogy a vállalat nem dönthet úgy, hogy a teljesítményét szinten tartja, vagy éppenséggel csökkenti; hanem annak is, hogy az állami vállalatok teljesítménye nivellált, végsősoron pedig annak is, hogy számos tekintetben miért gyenge az állami szektornak a többi szektorhoz viszonyított versenyképessége.

Felmerül a kérdés, hogy a fentiek menyire érvényesek a jelenlegi körülmények között és az előttünk álló időszakban?

Ugyanezt a kérdést feltették Kornai könyvével kapcsolatban is. A szerző — jogosan — vállalja és vallja könyvének validitását.

A hetvenes évek közepén újabb beruházási boom volt és — mint az ma már közismert — elsősorban ez vezetett a nagyarányú eladósodáshoz. A jelenlegi szakaszt csak úgy lehet tekinteni, mint egy különösen elhúzódó restriktív a felfűtött beruházási szakasz után. (A Kornai könyv igazságtalanságai is, meg az észrevételeim is csak mutatis mutandis módon érvényesek a restriktív szakaszban.) A jelenlegirestriktív szakasznak — mint jól ismert — sajátossága főleg abban van, hogy mert a beruházási boom a fizetési mérleg rovására valósult meg, ezért a ciklus lefelé menő ágában a teljes belföldi felhasználást fogják vissza. Most a dollárbevétel növelése a szorgalmazott cél. Nem hiszem, hogy lenne közgazda, aki azt gondolná, hogy szocialista gazdaságunk új fejlődési pályája a tartós restriktív lesz. Inkább az a féltés, hogy minél tovább húzódik ez a szakasz, annál inkább felhalmozódnak a kielégítetlen termelési és lakossági szükségletek és újabb ciklusnak vetik meg az alapját. S ha előbb-utóbb valóban új növekedési pályára térünk (akármilyen lesz is ez a növekedés), akkor ugyanezek az összefüggések fognak jelentkezni; hacsak a gazdasági szervezet felső és alsó szféráinak játékszabályain nem változtatunk radikálisan.

Ezzel kapcsolatban térek ki arra a dilemmára, amit Kornai az 571 — 72. oldalon vázol fel. Vajon: *a*) a krónikus hiány (pontosabban: a kielégítetlen társadalmi szükségletek), *b*) a gyors növekedést erőltető gazdaságpolitika és *c*) az intézményrendszer sokoldalú kapcsolatában melyiknek (vagy melyeknek) van primátusa. A szerző némileg revidálja korábbi műveiben képviselt állásfoglalását, amelyben az *a*)-ra és a *b*)-re „szavazott”; most pedig inkább arra hajlik, hogy a *c*)-nek van kitüntetett szerepe. Azt gondolom, hogy felesleges a revízió. A kiindulás a politikai, sőt katonai jelenségű kielégítetlenség, s ez indukált egy meghatározott gazdaságpolitikát; s a gazdaságpolitikához rendelték hozzá a többé-kevésbé adekvát intézményrendszert. Persze, ha már létezik és működik ez az intézményrendszer, az okozat okká válik; s egymagában is alkalmas a könyvben vizsgált jelenségek előidézésére. Tehát mi kell a helyzet változtatásához?

— Az a felismerés, hogy a jelenlegi szakaszban (most közömbös, hogy azt intenzív szakasznak vagy új növekedési pályának hívjuk) az erőltetett ütem és az ezt szolgáló mechanizmus nem teszi lehetővé a társadalmi szükségletek kielégítési

színelővonalának gyors emelését. Persze a növekedési ütemnek továbbra is megvan a maga jelentősége.

— E felismerésnek megfelelő gazdasági stratégiát és ezt szolgáló intézményrendszert kell kialakítani. Csak az intézményrendszer változtatása nem is lehetséges és minden erre irányuló törekvés kudarcra van ítélve. A 68-as reform — bizonyos közkeletű elképzelésekkel szemben — tükrözte a fenti szemléletváltozást és implikálta a gazdaságpolitika változását. De mert a változtatási szándék nem volt explicit, és ezért sem érvényesülhetett következetesen, ez a tény legalábbis fontos oka a reform megfeneklésének.

3. A könyv két főrészből áll:

- „Alkalmazkodás árak nélkül”
- „Alkalmazkodás árak jelenlétében”.

Jogos és fontos a gazdaság akcióit és reakcióit aszerint szétválasztani (persze a gyakorlatban összefonódnak), hogy az árak és azok változásai vagy áron kívüli tényezők váltják-e ki őket. A kutatásokban és értékelésekben ezek gyakran keverednek.

Mégis néhány problémám van e szétválasztásnak a könyvben olvasható módjával.

Először: a gazdasági akciók és reakciók nem szűkíthetők le az alkalmazkodásra; mégha az alkalmazkodás fontos motívum és magatartás is. Úgy tűnik, hogy ez a fogalom azért vált vezérszóvá, mert a címnek megfelelően a hiányhoz (vagy szélesebben: a mindenkorai korlátokhoz) való alkalmazkodásként akarja bemutatni a szerző. Csak hogy a könyv sokkal többet tárgyal, mint ezt a fontos, a többi motívumokat és magatartásokat kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásoló, de mégis csak parciális jelentőségű összefüggést. Kornai — mint már mondtam — a hiány fonálára fűzi fel az egész mikroszférát (sőt részben a makroszférát is). Úgy vélem, mindez fontos példája annak, hogy egy speciális nézőpont alkalmas lehet a jelenségvilág élesebb átvilágítására, de magában rejti az optikai csalódás veszélyét is.

Másodszor. Az „áron kívüli” gazdasági akciók és reakciók rendkívül különböző jelenségeket ölelnek fel. A jelenségek egyik csoportja — legalábbis közvetlenül — természetze miatt független az áráktól. Másik része olyan magatartásmodellekkel jellemezhető, amely magyarázó változói között szerepel az ár; de a vizsgálat éppen az „áron kívüli” változókra összpontosul. Ezek a hatások azonban ténylegesen az „árak jelenlétében” érvényesülnek. (Ilyen

a kínálat és a kereslet közvetlen kölcsönhatása is.)

Végül a harmadik csoport, amelyhez tartoznak azok az akciók és reakciók, amelyeket a „kereslet < kínálat” feltétele között az árak szabályoznának, ám éppen a hiány miatt a döntéseket nem az árak szabályozzák.

Az utolsó két jelenségcsoport azt hiszem nem igényel magyarázatot. Vegyük az alsó jelenségcsoportot! Ide sorolom először is a termelési folyamatot. Az újratermelési folyamatnak ez a mozzanata, amelyben már befejeződött, illetően még nem kezdődött meg az áruforgalom folyamata. Tehát természeténél fogva ebben a mozzanatban nincsenek jelen árak, közvetlenül nem hatnak, nem hathatnak az árak. Az üzemvezető, a művezető, a munkás „nyelve” a naturalia. A kereskedelmi (stb.) osztály mennyiségi és minőségi paraméterekkel jellemzett outputot rendel meg, s ez a megrendelés, meg az alkalmazott technológia határozza meg az inputot. Ebben a szub-mikro szférában a volumen-kategóriák nyelvén megadott termelési utasítások dominálnak. (Éppen annak analógiájára alakították ki a tervutasítások rendszerét a makrovilágban, az ún. direkt irányítás viszonyai között.)

Az első jelenségcsoportba tartoznak a hosszú távú (vállalati és népgazdasági) döntések. Az aktuális ár nem nyújt orientációt a fejlesztési döntések számára. Az árakra vonatkozó várakozások, az árprognózisok pedig rendszerint csak a döntési tényezők egyikét képezik, gyakran nem is a legfontosabb tényezőt. Könyvtárnyi irodalma van annak, hogy nagyvállalatok hosszú távú profitkategóriája alapvetően nem fejezhető ki a piaci kategóriák nyelvén.

Úgy tűnik számomra, hogy ezek a nagyon különböző jelenségcsoportok keverednek az „Alkalmazkodás árak nélkül” c. fő részben.

4. Kornai könyvét *modellszerűen* — vagy inkább modellszerűen is — építi fel. Számomra rendkívül szimpatikus, hogy ezek *logikai* modellek, amelyek elsősorban a bonyolult kérdésekben való logikus gondolkodás, eligazodás szerszámjai. Ha a paraméterek számszerűsíthetők, akkor ez tiszta haszon. De a szerző azzal is jelzi, hogy nem ez a lényeg, hogy modelljei minden eleméről szavakban megmondja a közgazdasági értelmet, de nem minden kockát lát el szimbólumokkal, holott a latin meg a görög ábécé betűiből még futná. A könyvének Bevezetőjében mentegőzik is, hogy nem tesz leget az „elmélet” ama meghatározásának, amely szigorúan formalizál és matematikailag bizonyít. Az én ízlésem szerint ez a mentegőzés

felesleges. A modellek matematikai apparátusát a függelék adja meg, nem terhelte a közgazdasági mondanivalót.

A könyv *leíró-elemző* modelleket tartalmaz, és nagyon határozottan kizárja tárgyköréből a normatív modelleket, vagyis azokat, amelyek arra hivatottak választ adni: mi felel meg viszonyainknak, mi a helyes irány, s mit kell megvalósításuk érdekében tenni. Az elemző-leíró modellekre, általánosabban: a leíró-elemző tanulmányokra valóban égető szükség van. Már az ötvenes évek első felének a végén meghirdettük: ismerjük meg milyen és hogyan működik ténylegesen szocialista gazdaságunk. Kornainak mégis igaza van abban, hogy túltengenek a normatív („milyennek kellene lennie”) tanulmányok, modellek. (A dolog lényegén nem változtat, hogy Kornai egy árnyalattal sötétebbnek látja a képet a valóságos helyzetnél. Pl. nem zéró az árképzés gyakorlatát analizáló kutatás, egyet-kettőt lehet találni.)

Leíró-elemző modellek nélkül nem is lehet megalapozott normatív modelleket kidolgozni. S bár minden szerzőnek jogában áll, hogy csak a tények leírásával és elemzésével foglalkozzék, mégis igaz az előző állítás fordítottja is: megalapozott leírás és elemzés végül is akkor adhatunk, ha valamiféle normatívával rendelkezünk. Mert már a pusztá ismertetés is — akarva-akaratlanul — állásfoglalás, vagy állásfoglalásnak tűnik. A Kornai-könyv több olvasójával beszéltem, akik azt *olvasták ki*, hogy a mű szükségszerűen látja a hiányt a szocialista gazdaságban. Ezt persze „A hiány” nem állítja. De mert nem elemzi, hogy e jelenség megszüntethető-e vagy sem, óhatatlanul azt a benyomást kelti — legalább az olvasók egy részében —, hogy a szerző a címben foglalt jelenséget a szocializmus elkerülhetetlen tartozékának tekinti. (A könyv utolsó lapján a szerző megmondja, hogy az általa leírt jelenséget nem tekintni változtathatatlanak. Ez azonban nem több, mint az „ember küzd és bízva bízzál” formula a Tragédia végén.)

Még általánosabban. Kornai — programszerűen — gondosan kerüli, hogy az elemzett összefüggéseket értékelje. Tudjuk persze, hogy nem lehetséges értékítéletmentesség a társadalomtudományokban. A szerző sem tudja ezt a programját következetesen keresztülvinni. Már az elemzett alapkategóriára igaz ez a megállapítás. Ha a szerzőnek nem lenne értékítélete, mégpedig alapjában véve negatív értékítélete a tárgyról, nem írt volna róla vastag könyvet. Más kérdés, hogy értékítéleteinket explicitté tesszük-e, vagy implicitte hagyjuk. Véleményem szerint mindig gyümölcsözőbb az előbbi eljárás. Továbbá:

rögtön előbukkan az értékítélettel rendelkező közgazda és a nem érzelmenlküli társadalmi ember, ha olyan kérdéstről van szó, mint pl. teljes foglalkoztatottság vagy munkanélküliség. Ezért persze nem elmarasztalni kell Kornait, hanem ellenkezőleg. Szívesen láttam volna sok más, látszólag „objektívebb” összefüggésben is állásfoglalást. Még akkor is, ha az értékítéletek és a változtatási irányok felvázolása nehezebben megalapozható, minden oldalról támadást vált ki, s ez utóbbi állásfoglalások rendszerint nehezebben védhetők, mint a tények (vagy a tényekre vonatkozó hipotézisek) hűvös leírása.

A modellezéssel kapcsolatos egy további probléma. Kornai János nemcsak egyszerűen modellező közgazda, hanem szemmel láthatóan arra törekszik, hogy a szocialista gazdaság egészét végül is egyetlen konzisztens modell-rendszerbe foglalja össze. Ez fizlés dolga, szebben kifejezve: közgazdasági iskola kérdése. Nem vitás, hogy van létjogosultsága olyan iskolának, amely az egész gazdaságot egyetlen modellben kívánja működtetni. Am véleményem szerint komoly buktatói vannak e törekvéseknek. Csak néhányat közlök.

— Túlságosan nagy teret kaphatnak a gazdasági viszonyok és folyamatok formái (és formalizálható) oldalai a tartalmi összefüggésekhez képest.

— Az elemzést túlságosan a kvantitatív, vagy még inkább: kvázi kvantitatív irányba viheti. (Mondottam: Kornai többnyire eredményesen törekszik arra, hogy ezt a buktatót elkerülje.)

— Csapdába ejtethet a hamisszimmetriák konstruálásának eleganciája. Nagyon kell hangsúlyoznom: Kornai nagyon tudatosan kerüli ezt a csapdát. De azért a szimmetria foglyává válik, amikor pl. elfogadja és alkalmazza, az ún. fogyasztói járadék, vagy ahogyan a szerző nevezi (17. fejezet): a fogyasztói többlet rendkívül felületes, s a termelői járadék analógiájára képzett elméletet.

— A modellnek éppen a gondolkodást helyesen terelő logikai jellege szenvedhet csorbát, kiváltképpen akkor, ha az univerzális modell ökonometriai működtetésére is törekszünk.

Úgy gondolom: az az iskola, amely inkább csak parciális modellekkel dolgozik, s nem akarja feltétlenül összekapcsolni őket, könnyebben kerülheti el ezeket a buktatókat.

Végül egy, a könyvben alkalmazott módszerrel. Leegyszerűsítve a dolgot: a könyvben szereplő megállapítások két típusúak. Az egyik: vizsgálatokból leszárt határozott következtetések. Őket cáfolni csak úgy lehet, ha az olvasó a vizsgálat egész mene-

tét kétségbevonja, ha megkérdőjelezi a felsorolt tényeket, ha felmutat fontos összefüggéseket, amelyek a vizsgálatból kimaradtak, ha felfedezi logikai hibákat. A megállapításnak másik típusa: a hipotézis. Ezt a szerző mindig világosan megmondja és felszólít: tessék ellenőrizni a hipotézist; verifikálni vagy cáfolni. Ezzel programot is ad önmaga és más kutatók számára. Az eljárás korrekt és hasznos. Enyhén szólva nem minden szerzőnél találjuk meg ezt a világos szétválasztást. Csakhogy az írás nehéz mesterség. Eljátszogatam a gondolat: mit mutatna az olvasók körében végzett teszt? Hány olvasóban rögződtek a hipotézisek vizsgálatokkal megalapozott következtetéseként? Félreértés ne essék. Ez — mint a fentiekből remélem kitéűnik — nem a szerző eljárásának bírálata, hanem pozitívumának nyugtázása. Inkább csak meditáció arról, hogy mennyi félreértési lehetőség van, amire írás közben ügyelnünk kellene.

Összefoglalva ismét megállapítom: „A hiány” című könyv magas színvonalú, jelentős intellektuális teljesítmény. A szerző releváns közgazdaság kategóriával releváns összefüggésekben foglalkozik. A recenzor által egyértelműen pozitívnek és vitathatónak értékelt oldalával együtt előrevizízi közgazdaságtudományunkat és — remélhetően — szocialista gazdaságunkat. Minden közgazdának javasolom, hogy Kornai János könyvét alaposan tanulmányozza át.

HOCH RÓBERT

KOVÁCS ÁLMOS: *Nyereségérdekltség és vállalati magatartás*. Budapest, 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 160 o.

A könyv tartalma egyrészt sokkal több, másrészt valamivel kevesebb, mint amit a címe ígér. Több annál, mert alaposan és rendszerezetten bemutatja a vállalati viselkedésnek, — pontosabban a termelésnek — a termelési függvényeken alapuló neoklasszikus modelljét és lineáris programozási modelljeit. A magyar nyelven hozzáférhető szakirodalomhoz képest előbbre lép abban, hogy a neoklasszikus és a programozási modelleket egységes felépítésben tárgyalja, így azok igen jól összehasonlíthatók. Nemesak a szokásos nyereség-maximalizálási modelleket tárgyalja, hanem mellettük két további típusú modellt, és pedig a másodlagos nyereségérdekltségen alapuló célfüggvényt és a fajlagos nyereségszintet maximalizáló modelleket. Kevesebbet ad a könyv a címben ígértnél a tekintetben, hogy csupán azt vizsgálja (a matematikai közgazdaságtan modelljeinek segítségével), hogyan viselkedik a vállalat háromféle érdekltségi

rendszer esetében, ha optimálisan jár el, továbbá ismerteti a Magyarországon 1968 óta alkalmazott nyereségszabályozási rendszereket, de nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy ténylegesen hogyan viselkednek a vállalatok Magyarországon, milyen megfontolások alapján alakítják ki termelési döntéseiket. Más kutatások kimutatták, hogy a vállalatok tényleges viselkedése lényegesen eltér a szabályozási rendszer megalkotásakor feltételezett optimálístól. Ezeknek az eltéréseknek a bemutatása természetesen empirikus vizsgálatokat igényelne. A szerző utal is erre a könyv utolsó mondatában. Mivel azonban ez a könyv elméleti matematikai közgazdaságtani munka, nyilvánvalóan nem várhatjuk el tőle, hogy a tényleges viselkedést feltárja. A matematikai közgazdaságtani elemzésnek az a haszna, hogy világosan kimutatja: különböző érdekltségi rendszerekben, más szóval különböző szabályozó rendszerekben hogyan kellene a vállalatnak optimálisan eljárnia.

A könyv, mint említettem, két termelési modell típust használ a vállalati viselkedés elemzésére. A neoklasszikus termelési függvényeket az jellemzi, hogy az erőforrásoknak különféle kombinációival a termékek sokfajta kombinációját lehet előállítani, más szóval mind az erőforrások, mind a termékek bármilyen kis vagy nagy mennyiségekben képesek egymást helyettesíteni, miközben a helyettesítés feltételei változnak. Matematikailag ez azt jelenti, hogy az erőforrások és a termékek közötti kapcsolatot egy folytonosan deriválható függvény fejezi ki.

A lineáris programozási modellben az erőforrásoknak nem végtelen számú kombinációja között lehet választani, hanem rögzített számú tevékenység között, egy-egy technológia keretében az erőforrások felhasználásának aránya pontosan meg van határozva. A tevékenységek természetesen keverhetők.

Talán a legszemléletesebben abban fejeződik ki a két modell különbsége, hogy a neoklasszikus modellben a termelési közbőbbségi görbék valóban görbe alakúak, a programozási modellekben viszont egyenes szakaszokból állnak.

Mindkét modell esetében először megvizsgálja a két legegyszerűbb esetet: a termelés maximalizálást adott költség korlát mellett, valamint a költség minimalizálását adott termelési szint mellett. Ezután tér át a nyereséget maximalizáló vállalat viselkedésének vizsgálatára. Négy alap helyzetet vizsgál meg: 1. egy termék — egy erőforrás, 2. egy termék — két erőforrás, 3. két vagy több termék — egy erőforrás, 4. több termék — több erő-

forrás. Igen elegánsan vezeti le, hogy ezek a problémák egyaránt megfogalmazhatók a neoklasszikus és a programozási modellek nyelvén és a kapott optimális megoldások között nem nagyok a különbségek.

A leírt helyzeteket háromféle nyereség-érdekeltségi rendszerben vizsgálja. A tiszta nyereségérdekeltség esetében a vállalat célja a lehető legnagyobb nyereség elérése. A másodlagos nyereségérdekeltségnek nevezett esetben a vállalat a nyereség maximalizálása mellett célul tűzi ki valamely korlátozó feltétel teljesítését. Ilyen korlát lehet: meghatározott bruttó termelési értéknek, export értéknek, árbevételnek elérése. A könyvben az árbevétel és a nyereség együttes figyelembevételének esetét tárgyalja. A vállalat célját ekkor kétféleképpen lehet megfogalmazni: 1. miközben legalább egy meghatározott árbevételt akarnak elérni, a nyereség maximalizálására törekszenek, 2. miközben legalább meghatározott nyereséget akarnak elérni az árbevétel maximalizálására törekszenek. Ilyen nyereségérdekeltségi rendszerben a vállalat több erőforrást használ fel, többet értékesít, mint a tiszta nyereségérdekeltség esetében.

A fajlagos nyereség maximalizálásához fűződő érdekelttség esetében a vállalat a nyereségnek nem az abszolút összegét maximalizálja, hanem a bérhez, a létszámhoz, a felhasznált eszközökhöz viszonyított nyereség szintjét. A könyvben az eszközarányos nyereségszintet maximalizáló vállalat viselkedését vizsgálja. Az ilyen vállalat kevesebb eszközt használ fel és kevesebb nyereséget ér el, mint a tiszta nyereségérdekeltségű vállalat.

Kovács Almos ezt követően röviden értékeli a háromfajta érdekelttségi rendszert anélkül, hogy egyértelműen állást foglalna egyikük mellett. Szerinte ugyanis csak a népgazdaság egészének helyzete és különféle céljai alapján lehet eldönteni, hogy az adott helyzetben melyik fajta érdekelttségi rendszer a legelőnyösebb.

A könyv legfőbb érdeme a leírt modelleknek és a belőlük folyó következményeknek nagyon világos kifejtése. Ezért kiválóan lehetne az oktatásban használni. Jó szolgálatot tehet bizonyos alapkérdések tisztázásában. Azt azonban nem várhatja tőle az olvasó, hogy a gazdasági szabályozó mechanizmus konkrét kialakításának kérdéseire közvetlen segítséget kap. De ez nyilvánvalóan nem is volt a szerzőnek célja.

ANDORKA RUDOLF

PIROGOV, G. G.—FEDOROVSKIJ, J. P.: A strukturális becslés problémái az ökonometriában. Moszkva, 1979. Szatyisztyika. 327 o.

Mint Kantorovics akadémikus előszavában megemlíti, ez az első olyan monográfia szovjet szerzők tollából, amely szűkebb értelemben vett ökonometria módszereit tekinti át. Az ökonometriai módszereket a szerzők elsősorban a tervezés kereteibe illesztik és az ökonometriában — mint ezt a szerzők előszavában olvashatjuk — a tervezési módszerek korszerűsítésének egyik eszközét látják.

Az első fejezet az ökonometria általános kérdéseivel foglalkozik. Mivel az ökonometria kétféle értelmezése elsősorban a szovjet szakirodalomban honosodott meg, érthető, hogy viszonylag nagy teret szentel a tárgy pontos körülhatárolásának és a továbbiakban az ökonometriát az angol-szász országokban (és mostanság már hazánkban is) használt értelemben tárgyalja. Röviden bemutatja az ökonometria kialakulásának főbb állomásait, ezen belül érthető módon nagy hangsúlyt helyezve a 60-as és 70-es években kialakult szocialista ökonometria főbb problémáira. Még ugyancsak e bevezető fejezetben definiálja az ökonometriai modell legfőbb építőelemeit: a változókat és a különböző típusú egyenleteket. Ugyancsak definiálja a statisztika, a becslés és a becslő függvény fogalmát, a pont- és intervallum becsléseket, valamint a becslések tulajdonságait (torzítatlanság, minimális szórás, határosság, minimális kvadrátikus eltérés, konzisztencia, aszimptotikus torzítatlanság, aszimptotikus határosság).

Csak verbálisan említi és tárgyalja a modellspecifikáció fontosabb elvi kérdéseit, viszont formális bevezetést ad az ökonometriába azzal, hogy bemutatja a standard lineáris modell feltételezéseit, fogalmát és klasszikus legkisebb négyzetek (OLS) módszerének alapjait. Szerkezetileg érdekes, de logikus, hogy már itt exponálja a bayes-i ökonometriát a fő fogalmak definíciójával és a bayes-i következtetéselmélet rövid formális felvázolásával.

A második — talán túlságosan rövidnek tűnő — fejezet az ökonometria matematikai eszközeivel foglalkozik. Ezen belül viszonylag nagyobb teret szentelnek a szerzők a lineáris algebraának és kevesebbet a valószínűségszámítási-statisztikai alapok bemutatására. Így az olvasó megismerkedhet a fontosabb mátrix- és vektorműveletekkel, a sajátértékekre, a mátrixok nyomára vonatkozó, az ökonometriában gyakran szereplő tételekkel és összefüggésekkel, de a statisztikai rész csak a Csebisev egyen-

lőtlenséget, valamint a három fontos eloszlást (χ^2 , t , F) vázolja fel.

A harmadik fejezet, a könyv egyik súlypontja, a lineáris ökonometria modellek klasszikus (nem bayesi) paraméterbecslési eljárásait mutatja be, az angolszász szakirodalomban megszokott tárgyalásmódban és jelölésrendszer felhasználásával. Kiindulva az első részben bemutatott standard lineáris modelltől először az egy, majd a többváltozós esetben részletesen levezeti az OLS becslés tulajdonságait. A reziduumok autokorreláltságának feltételezése már sérti a standard modell alaphipotéziseit, és egyenesen elvezet az Aitken-féle általánosított legkisebb négyzetek becsléséhez. Ezek után rögtön áttér a magyarázó változók és a véletlen változók közti korreláltság eseteinek tárgyalására; először a képleteltett endogén változókat tartalmazó modell becslésének kisminta- és aszimptotikus tulajdonságait vizsgálja. A szimultán egyenletek becslési módszerei közül először a kétfokozatú legkisebb négyzetek, majd a korlátozott információjú maximum likelihood becsléseket mutatja be részletes, formális tárgyalásmódban. A közvetett legkisebb négyzetek módszere után két teljes információs (rendszer-) becslést ír le: a teljes információon alapuló maximum likelihood, valamint a háromfokozatú legkisebb négyzetek eljárásokat. Végül — talán egyszerűségére és népszerűségére való tekintettel — helyt ad az instrumentális változók becslésének is.

A negyedik fejezet kellemes meglepetést okoz az ökonometria gyakorlati művelőinek, ugyanis itt az iteratív becslési eljárások olyan részletes és átfogó tárgyalásával találkozhatunk, amely talán egyedülálló a világ szakirodalmában. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az iteratív becslési eljárások (fixpont módszerek), melyeket a 60-as évek elején *Wold* svéd ökonométre alapozott meg, különös népszerűségre tettek szert a szocialista országok ökonometria gyakorlatában. Ennek oka valószínűleg az, hogy ezek az eljárások viszonylag egyszerűen programozhatók, kisebb számítógépeken is realizálhatók, ugyanakkor meglepően jó tulajdonságú becsléseket eredményeznek. Ebbe a keretbe jól beleillik a módszereknek az a részletes, gyakorlati példákkal is illusztrált fejezete, amely a legfrissebb nyugati ökonometria eredményeket, sőt esetenként azok bírálatát is tartalmazza, s amely enél fogva a könyv egyik legértékesebb részeként tekinthető.

Az ötödik fejezetet az ökonometria modellek identifikációja kérdéseinek szentelték a szerzők. Az identifikáció talán az ökonometria legsajátosabb problémája. Ez

az a pont, ahol az ökonometria összes alkotóeleme szinte szétválaszthatatlanul összefonódik, s olyan egyedi problémakört alkot, amelyet csak komplex megközelítésben lehet vizsgálni. A forgalomban levő ökonometria kézikönyvek részletesen foglalkoznak ugyan a kérdéssel, de gyakran leegyszerűsítik ezt leíró algebrai tárgyalásra. Pirogov és Fedorovsky könyvének e fejezete sokoldalúan és példás alaposággal vizsgálja meg e kérdés részleteit is.

Terjedelmét és mondanivalóját tekintve a könyv másik súlyponti fejezete a szocialista népgazdaság ökonometria modellezésének kérdéseit áttekintő hatodik fejezet. Itt nagy teret szentel a modell, a prognózis és a terv, valamint a leíró illetve optimalizáló modellek összehasonlító elemzésének. A prognózisműszereknek szovjetunióbeli elterjedéséről szóló beszámoló után sorra bemutatja a szocialista országokban elkészült fontosabb ökonometria modelleket. A szovjet modellezési kísérletekből Mihalevsky, valamint Menshikov és munkatársai ökonometria jellegű modelljét tárgyalja. Ezután bemutatja a pozsonyi VVS ökonometria modelljeit; ezek közül kettőt is (a középtávú Csehszlovák és a középtávú Szlovák modellt) egészen az egyenletrendszer, a változólista, valamint az alkalmazott becslési eljárás mélységéig tárgyal. Hasonló részletességgel vizsgálja Pawlowski lengyel modelljét, valamint a Lódzi Egyetem W-1 modelljét is. Áttekinti a Magyarországon folyó említésre méltó modellkísérleteket is; ezeken belül az M-2, valamint a több új elemet felvonultató M-4 modellt ismerteti részletesen.

A hetedik, befejező rész a modellek verifikációjának kérdéseit tárgyalja. Bár a fejezet verbális bevezetőjében a verifikáció fogalmát és feladatát meglehetősen széles körűen szabja meg, a konkrét módszerek tárgyalása ehhez képest némiképp szegényes, hiszen csak a statisztikai hipotézisvizsgálat alapelveit és főbb lépéseit, a Durbin-Watson teszt rövid tárgyalását, valamint az előrejelzett értékeknek a Theil-féle egyenlőtlenségi mutatón alapuló vizsgálatát találhatjuk meg e szűkre szabott fejezetben. Talán a szerzők is érezték, hogy ezek a kérdések a tárgyalásmód logikája szerint nem a könyv végére illettek volna, ezért foglalkoztak itt velük a mű többi részéhez képest aránytalanul keveset.

Ha összefoglalóan akarjuk értékelni a könyvet, abból kell kiindulnunk, hogy az elmúlt években egy sor tartalmilag és didaktikailag egyaránt kiváló középfokú, illetve felsőfokú ökonometria módszertani könyv jelent meg amerikai és nyugat-európai kiadóknál. (Elegendő példaként

Goldberger, Johnston, vagy Theil közismert munkáira utalni.) Mi az, ami miatt ezek mellett is feltétlen ajánlhatjuk Pirogov és Fedorovsky könyvét az ökonometria iránt mélyebben érdeklődő magyar olvasók figyelmébe? Két olyan fejezetet tartalmaz (az iteratív módszerekről és a szocialista modellekről), amelyeknek ilyen összefoglalója tudomásom szerint másutt aligha található meg, ennél fogva új tárgyi ismereteket ad. A paraméterbecslésekről, illetve az identifikációról írt fejezetek logikusan felépített, korrekttázasok, a gyakorlati ökonometriai munkákhoz szükséges szinte minden tételt, képletet áttekinthető formában tartalmazznak. A könyv tárgyalásmódja világos, de igen tömör, ezért kifejezetten oktatási célra talán kevésbé

alkalmas. Szerkezete — az említett kisebb kifogásoktól eltekintve — logikus, és a szocialista ökonometriai gyakorlatban felmerülő problémákat szerencsésen súlyozza. Korlátozott terjedelménél fogva bizonyos témákat egyáltalán nem vagy csak futólag tud tárgyalni. Ennek ellenére nyugodtan állíthatjuk, hogy elsősorban nem kezdők, de gyakorló ökonóméterek hasznos középfokú kézikönyvként, háttéranyagként használhatják, tudományos értékét tekintve pedig egyenértékű a méltán híressé vált nyugati ökonometriai kézikönyvekkel, de — és ez sem elhanyagolható szempont — mintegy tizedáron, és konvertibilis valuta nélkül is beszerezhető.

HUNYADI LÁSZLÓ